

ANNA BACKMAN
**"MEN DRAKAR FINNS
VÄL INTE?"**
**Variationsteoretiska
studier av barns före-
ställningsförmåga i läs-
aktiviteter med fack-
litterära och skönlitterära
bilderböcker**

Göteborg: Göteborgs universitet, 2026 (205 s.)

När det ett-och-ett-halvt-åriga barnbarnet själv får välja så blir det nästan alltid Pixiboken *Fordon* (2015) av Jan Lööf. På varje uppslag avbildas ett fordon: en spårvagn, en helikopter, en u-båt och så vidare. Den enda texten är fordonets benämning. Min uppgift som högläsare är att härma hur fordonen låter, och så brukar vi peka på och prata om annat som händer i bilderna. På flera uppslag är de realistiska bilderna av fordonen kompletterade med mer eller mindre fantastiska inslag; en lastbil körs av en hund, en gorilla framför en motorcykel och utanför u-båten simmar vad som förefaller vara en gigantisk abborre. Den här ofta upprepade läsaktiviteten kommer för mig när jag läser Anna Backmans doktorsavhandling *"Men drakar finns väl inte?": Variationsteoretiska studier av barns föreställningsförmåga i läsaktiviteter med facklitterära och skönlitterära bilderböcker* (2026), som har skrivits vid Institutionen för litteraturvetenskap, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet. Det som får mig att tänka på barnbarnets och mina lästunder är ett konstaterande som Backman gör i bakgrundskapitlet: de bilderböcker barn möter i förskolan utgörs nästan uteslutande av skönlitterära berättelser, trots att flera såväl internationella som nationella studier visat att när barn själva får välja vill de hellre läsa fackböcker. Det får mig vidare att fundera över vad en barnlitterär fackbok egentligen är, hur den kan vara beskaffad och hur barn uppfattar den. Detta är just vad Backmans doktorsavhandling handlar om. Den är en

sammanläggningsavhandling med fyra artiklar som utgår från empiriskt material i form av inspelade läsaktiviteter på förskolan från 2016 och 2020 samt en kappa.

Introduktionen börjar med den situation som gett avhandlingen dess titel: ett boksamtal med femåringar om *Våra nordiska drakar och konsten att spåra dem* (2017) av Karin Linderöth, en fiktiv faktabok om drakar i Sverige. Författarens idé med boken, som Backman tolkar den, är att bjuda in läsaren till en lek med tanken på en "imaginär värld där drakar finns" (26), men i det här fallet misslyckas den intentionen. Barnen blir i stället irriterade på att boken påstår att drakar finns, när de vet att de är "på låtsas". De misstänker att de blir lurade, och det gör dem upprörda. Frågan om vad barn kan urskilja och föreställa sig vid läsning av fack- och skönlitterära bilderböcker utgör avhandlingens utgångspunkt. Syftet är att "bidra till fördjupad förståelse för barns föreställningsförmåga i läsaktiviteter om facklitterära och skönlitterära bilderböcker" (28), och de forskningsfrågor som studien utgår från är: "Vilka kunskaper kan barn i förskolan utveckla genom variationsteoretiskt utformad undervisning om facklitterära bilderböcker? Hur kan variationsteori förklara barns förmåga att föreställa sig fiktiva framställningar i facklitterära bilderböcker?" (28) Den första frågan är didaktisk, och fokuserar hur läsaktiviteter kan designas för att barn ska kunna urskilja vad en faktabok respektive en skönlitterär bok är, vilka syften de har och hur de skiljer sig åt. Den andra frågan är teoretisk och prövar en idé om barns föreställningsförmåga utifrån en variationsteoretisk förklaringsmodell.

Kappans bakgrundskapitel tar upp hur högläsning och läsaktiviteter behandlas i förskolans läroplaner och i forskning om deras praktik. Högläsning definieras i avhandlingen som tillfällen då en vuxen läser högt för barn, och läsaktiviteter definieras som högläsning där barn också tillåts vara aktiva deltagare. Historiskt sett har högläsningen haft en stark ställning i förskolan, enligt Backman. Närmare vår tid har denna ställning försvagats, något som hon menar kan tillskrivas brister i formuleringarna i läroplanerna. Den första läroplanen för förskolan kom 1998, och i den sägs inget om litteraturläsning. I senare revideringar har den bristen successivt åtgärdats, och i den senaste versionen från 2025 påbjuds stimulerande läsmiljöer för att skapa intresse och nyfikenhet för olika litterära genrer, däribland sakprosa. Det är tydligt att man genom läroplanen vill slå vakt om högläsningen i förskolan, men också att man vill vidga den till att gälla olika slags texter.

Gällande sakprosans plats i förskolan för Backman ett intressant resonemang om hur det har funnits en utbredd, men egentligen aldrig bekräftad, föreställning om att barn främst fascinerar av och intresserar sig för fiktiva berättelser. Förskollärare har i tidigare studier också uttalat sig om att de själva inte vill läsa fackböcker för barnen därför att de är svåra och tråkiga att högläsa. Samtidigt visar alltså andra studier att barn själva helst väljer fackböcker. Som litteraturvetare med intresse för barnlitteratur gör detta mig en smula snopen. Har vuxnas föreställningar om vad barn vill ha i själva verket formats av deras egna preferenser, snarare än av barns egna önskemål och behov? Enligt Backman har förbiseendet av facklitteratur för barn också präglat barnlitteraturforskningen, som även den främst behandlat skönlitterära barnböcker. En tänkbar orsak till det, menar Backman, är att barnlitteraturforskningen hämtar sina metoder från litteraturvetenskapen, som främst analyserar skönlitteratur. Hon lyfter därför fram exempel på tidigare forskning om facklitteratur för barn, vilken problematiserar det "långvariga och oreflekterade fokuset, som ensidigt riktats mot skönlitteratur inom barnlitteraturforskningen" (39). Jag förstår att avhandlingsförfattaren vill betona vikten av att forska också om barnlitterära fackböcker och peka på konsekvenserna det kan få om vi inte gör det, men jag kan tycka att det uppstår en olycklig motsättning mellan skönlitteratur och facklitteratur här. I synnerhet som materialet för avhandlingen innehåller båda sorterna, och det verkligen intressanta är å ena sidan hur de skiljer sig, å andra sidan hur de gör bruk av varandras framställningsformer: skönlitterära böcker kan innehålla spår av fakta och faktaböcker kan innehålla fiktiva framställningar. De mest spännande böckerna i avhandlingens material utgörs också, enligt min mening, av de fiktionaliserade facklitterära bilderböckerna, som ofta kategoriseras som fackböcker av bokhandel och bibliotek, men som i hög grad också är skönlitterära och fiktiva. Att definiera och kategorisera olika typer av fackböcker för barn tar också en stor del av bakgrundskapitlet i anspråk, något som visar på frågans komplexitet.

Den tidigare forskning som refereras i avhandlingen behandlar undervisning om fack- respektive skönlitteratur, där betydelsen av att lära barn förstå skillnaden mellan olika genrers syften och framställningsformer betonas. Vidare lyfts forskning om barns förmåga att föreställa sig fram, i synnerhet Lev Vygotskys studier om hur barns föreställningsförmåga bygger på deras tidigare erfarenheter. I samma avsnitt förs också ett resonemang om hur forskning med

barnperspektiv och forskning ur barns perspektiv skiljer sig. Att forska med barnperspektiv innebär att den vuxne forskaren försöker förstå barnets uppfattning, erfarenhet och sätt att bete sig, men ändå betraktar barnet som objekt, till exempel genom att analysera vad en barnlitterär bok kan tänkas erbjuda barnet i form av upplevelser och förståelse. Forskning med barns perspektiv betraktar i stället barnet som subjekt, och studerar vad barn i ord och handling själva uttrycker att de upplever och förstår vid läsningen. Backman ansluter sig till den senare inriktningen.

Det variationsteoretiska perspektivet, vad variationsteori för lärande är och hur dess begreppsapparat kan användas både för analys av hur barn erfar något och för utveckling av undervisning med utgångspunkt i barns perspektiv behandlas i en gedigen genomgång. I korthet och förenkling handlar variationsteori för lärande om att för att erfara skillnader behöver den som ska lära sig något få se olika variationer för att kunna kontrastera dem mot varandra. I avhandlingen är exemplet att i förskolan lära sig skilja mellan en hare och en kanin. Barnen behöver få skillnaderna utpekade för sig, till exempel vad gäller storlek, längd på benen, teckningen på öronen och så vidare, för att kunna se skillnaden. I konkret undervisning behöver då ett lärandeobjekt formuleras, vilket är den förmåga som behöver utvecklas för att nå ett lärandemål. Att kunna skilja på en hare och en kanin är således ett lärandeobjekt som relaterar till målet i läroplanen om att få förutsättningar att utveckla kunskaper om växter och djur. Lärandeobjektet i fokus för avhandlingen är att barnen ska lära sig skilja på fackböcker och skönlitterära böcker. Den förmågan behövs för att nå lärandemål i läroplanen, som att kunna använda sig av, tolka, ifrågasätta och samtala om olika sorters texter.

Avhandlingens syfte uppnås genom de fyra studier som utgör det empiriska materialet: åtta videoinspelade och transkriberade läsaktiviteter om facklitterära och skönlitterära bilderböcker, som sammantaget involverade två förskollärare och elva barn. Delstudie I, "Shadow in Children's Picturebooks: Highlighting Children's Perspectives" (2020), behandlar barns perspektiv på det mångtydiga fenomenet skugga, genom att undersöka hur de tolkar det utifrån läsaktiviteter med fyra bilderböcker om skugga. I en variations-teoretisk analys studeras hur fem femåringar i ord och handling ger uttryck för att erfara skugga på olika sätt. Det visar sig att barnen i läsaktiviteterna erfar skugga som något ganska konkret, rentav påtagligt eller agerande på egen hand. Mer sällan ger de uttryck för att erfara hur skugga kan vara ett metaforiskt eller estetiskt uttryck.

I Delstudie II, "When the Sun is Out of the Picture: Exploring a Variation Theory Key to Children's Imagination in a Picturebook Reading Activity" (2023), vidareutvecklas de teoretiska implikationerna av delstudie I genom variationsteoretisk analys av en av läsaktiviteterna. Den teoretiska idé som undersöks handlar om barns urskiljande genom synkron samtidighet, det vill säga i nuet, som en nyckel till deras föreställningsförmåga. Hur barn använder sina tidigare erfarenheter för att kunna föreställa sig nya företeelser, så kallad diakron samtidighet, har Vygotsky tidigare beskrivit. Backmans studie visar att även synkron samtidighet är en nyckel till barns föreställningsförmåga i interaktion kring en bilderbok, det vill säga att deras föreställningsförmåga öppnas både genom deras tidigare erfarenheter och genom själva interaktionen i läsaktiviteten.

Delstudie III utgörs av artikeln "'But dragons don't exist, do they?': Preschoolers' Focus in Determining Whether a Picturebook Is a Non-fiction or Not" (2023). I den studien, liksom i delstudie IV, deltar Backman själv både som förskollärare och forskare. Syftet med studien är att undersöka barns perspektiv på vad en faktabok är och hur de svarar på undervisning om hur facklitterära böcker kan vara beskaffade. Uppgiften är att kunna skilja en facklitterär bilderbok från en skönlitterär bilderbok. Analysen av läsaktiviteterna visar att de sex barnen som deltog i studien fokuserar hur innehållet i böckerna framställs när de ska skilja faktabok från skönlitterär bok: presenterar de sakliga framställningar av vedertagen kunskap eller fiktiva och fantasifulla framställningar? Att möta flera olika bilderböcker och kunna skilja de olika typerna av framställning åt ger barnen möjlighet att ifrågasätta om böcker som innehåller fiktion kan vara faktaböcker.

Delstudie IV, "Fictionalised Non-fiction Picturebooks for Preschoolers: Children's Responses to Imaginary Constructs in Designed Reading Activities" (2022), handlar om barns perspektiv på blandade framställningar i fiktionaliserade facklitterära bilderböcker, det vill säga böcker som blandar vedertagna fakta med fiktiva inslag, samt om hur barnen svarar på undervisning som syftar till att göra de fiktiva inslagen urskilningsbara för dem. Analysen visar att när barnen kan urskilja de fiktiva inslagen och skilja dem från vedertagen kunskap möjliggör det för barnen att uppskatta fiktionen och att själva fantisera vidare.

Det sammanlagda resultatet av studierna kan sammanställas som svar på avhandlingens övergripande forskningsfrågor. Den första frågan handlade om vilka kunskaper barn i förskolan kan utveckla

genom variationsteoretiskt utformad undervisning om facklitterära bilderböcker, och får sitt svar främst genom delstudie III och IV. Det visar sig att barnen utvecklade de önskade kunskaperna. Genom att känna till att det finns olika slags böcker, fackböcker och skönlitterära böcker, och kunna identifiera kännetecken hos respektive genre, kunde barnen efter undervisningen förstå hur de inbördes olikheterna mellan genrerna hänger samman med hur de bör tolkas och användas. Vad gäller fiktiva framställningar i facklitterära böcker kunde barnen, när de hade lärt sig identifiera dessa, tolka dem och kritiskt ifrågasätta dem. Men det i mitt tycke intressantaste resultatet är att när barnen väl förstått att det kan finnas sådant som är "på låtsas" i böcker om det som finns "på riktigt" kan de uppskatta dessa och anta erbjudandet om lek och fantasi som finns i de fiktiva framställningarna. De kunde också i nästa steg leka vidare och skapa egna fantasier med dem som utgångspunkt.

Den andra frågan, om hur variationsteori kan förklara barns förmåga att föreställa sig fiktiva framställningar i facklitterära bilderböcker, är teoretisk och svaret är mer komplext. I korthet kan sägas att resultatet visar att det är skillnad på att erfara och att föreställa sig. Barnen behövde först erfara och urskilja att det kan finnas fiktiva framställningar i facklitterära bilderböcker. När de gjorde det ifrågasatte de dessa. Först därefter kunde de föreställa sig dem, vilket visar att ifrågasättande föregår att föreställa sig. När kunskap och erfarenhet fanns kunde barnen, genom sin förmåga att föreställa sig, uppfatta de fiktiva framställningarna som underhållande.

Anna Backmans viktiga avhandling bidrar till ökad kunskap inom flera områden. Dels är den teoriutvecklande, då hon visar hur variationsteorin kan användas för att förstå hur barns föreställningsförmåga fungerar och hur sådan kunskap kan hjälpa vid utformning av konkret undervisning. Dels lyfter den fram vikten av forskning om facklitteratur för barn, inte minst genom att visa hur komplexa sådana böcker kan vara och vilken kompetens som behövs för att kunna tolka dem. I facklitteratur för vuxna behöver vi sällan fundera på om det som framställs är "på riktigt" eller "på låtsas". Detta pekar på en paradox i hur vuxna betraktar barns läsning: å ena sidan överskattar vuxna barnens förmåga att skilja fakta från fiktion, en förmåga som inte är medfödd utan behöver läras genom explicit undervisning. Å andra sidan underskattar vuxna barns nyfikenhet och intresse för sin omvärld när de tror att facklitteratur behöver skojas till och tillföras en ofta ganska påklistrad fantasifullhet för att dra till sig barnens uppmärksamhet.

För att återvända till mina egna lästunder med barnbarnet, av en bok som jag nu kan identifiera som en fikcionaliserad faktabok, så är det uppenbart att barnet finner det oupphörligt intressant att titta på och resonera om de fordon som finns "på riktigt" i omvärlden, alldeles oavsett de fantasifulla och fiktiva inslagen i bilderna.

*AnnaCarin Billing
Universitetslektor i litteraturvetenskap
Uppsala universitet*